

ABORDAREA PROCESULUI ISTORIC DIN PERSPECTIVA CONCEPTULUI DE MENTALITATE

CZU: 930.1

Cristina LAZARIUC

*Școala Doctorală Științe Umanistice,
Universitatea de Stat din Moldova*

APPROACHING THE HISTORICAL PROCESS FROM THE PERSPECTIVE OF THE MENTALITY CONCEPT

As a result of researching the conditions for establishing the theoretical-methodological framework of the mentality concept and its diversity of meanings and specific defining aspects, we find that the multidisciplinary nature of approaches that have coagulated over time presents the phenomenon of collective mentality in its evolution from its pejorative connotation of „primitive psychism” to that of “dynamic and living synthesis of each society in which cultural specificity is included and civilizations are defined”. This article aims to approach the mentality from a historical perspective, analyzing the place of the collective mentality in history, as well as the role of the mentality in investigating the historical past, starting from the research perspectives that were launched in one of the most important epistemological project of the twentieth century - the history of mentalities.

Keywords: *history of mentalities, total history, imaginary, mental representations, mental framework.*

Epoca contemporană reprezintă o perioadă de tranziție și de „anarhie”, deoarece ideile trecutului, deși sunt bulversate, rămân încă foarte puternice, iar cele care trebuie să le înlocuiască sunt doar în curs de cristalizare și consolidare. Epoca actuală constituie unul dintre momentele critice, în care gândirea umanității se află în proces transformare, de depășire a conștiințelor locale și naționale spre o conștiință globală. Unul din factorii fundamentali care stau la baza acestei transformări este specificul problemelor cu care se confruntă actualmente omenirea, care demult nu mai comportă un caracter național, ci unul global și, drept urmare, necesită răspunsuri și acțiuni globale, prin anularea de sine și coparticiparea activă la reformarea și dezvoltarea comunității. Un alt factor esențial este crearea unor condiții de existență și de gândire complet noi, generate de evoluția accelerată a societății informaționale și, mai nou, a celei bazate pe cunoaștere. Gradul de fezabilitate al acestui proces de metamorfoză este determinat de modul de percepere a realității și de raportare față realitățile trăite al fiecărei colectivități. Cercetarea mentalităților colective reprezintă, astfel, un pas esențial în reconstituirea trecutului, în înțelegerea lumii contemporane, a mecanismu-

lui de funcționare a acesteia, care va permite, în cele din urmă, proiectarea viitorului, în încercarea de a o transforma.

Astfel, în cele ce urmează, ne propunem realizarea unei analize a specificului abordării procesului istoric din perspectiva conceptului de *mentalitate*, prin parcurgerea istoriei instituționale a unuia dintre cele mai importante proiecte epistemologice ale secolului al XX-lea (*istoria mentalităților*), ce a încurajat generații de cercetători din întreaga lume să realizeze o abordare inter- și pluridisciplinară asupra problemei mentalității colective, din perspectiva imaginarului colectiv și reprezentărilor sociale, ceea ce determinat, în cele din urmă, evoluția conceptului de mentalitate de la conotația sa peiorativă de *psihism primitiv* la cea de „sinteza dinamică și vie a fiecărei societăți în care se include specificitatea culturală și se definesc civilizațiile”.

Anii '30 ai secolului XX sunt marcați de primele încercări reușite de instituționalizare a unei noi orientări, și anume – *istoria mentalităților*. În această perioadă *mentalitatea* este abordată mai mult dintr-o perspectivă istorică, analizându-se locul pe care îl are *mentalitatea* sau *mentalul colectiv* în istorie, precum și rolul mentalității în investigarea trecutului istoric. *Istoria mentalităților* s-a afirmat în cadrul vigurosului curent din istoriografia contemporană denumit, în mod curent, Școala de la Annales, după revista pe care au lansat-o **L. Febvre** și **M. Bloch**, la 15 ianuarie 1929. Aceștia au pledat pentru investigații care s-au aprofundat și îmbogățit prin problematici și noțiuni (*utilaj mental, climat mental*) menite să deschidă calea cercetărilor către modul în care oamenii gândesc, imaginează, acționează și se integrează în comunități. De asemenea, L. Febvre și M. Bloch au criticat abordarea *faptului istoric* autonom, pledând pentru o studiere complexă a faptelor oamenilor, care, după afirmațiile lui M. Bloch, „sunt esențialmente fenomene foarte delicate, iar pentru a le înțelege cu adevărat este necesară o mare finețe a limbajului” [1, p. 12-13]. La rândul său, L. Febvre a reiterat că istoria trebuie să se ocupe de oameni. El considera: „Istoria — știință a omului, știință a trecutului uman, și nu știință a lucrurilor sau a conceptelor [...] și atunci faptele, da, sunt fapte umane; îndatorirea istoricului este să regăsească oamenii care le-au trăit și cei care, mai târziu, s-au instalat în ele cu toate ideile lor pentru a le interpreta” [2, p. 3-5]. Astfel, Febvre îndemna să fie constituită o „nouă” istorie, care să aibă ca scop nu reconstituirea faptelor, ci redescoperirea oamenilor, prin intermediul faptelor.

În acest sens, trebuie remarcată complexitatea conceptului de *mentalitate* evidențiată în cadrul divergențelor existente între înșiși promotorii acestui termen. Pe de o parte, **L. Febvre**, în studiul *istoriei mentalității*, pune un accent deosebit pe *psihologia istorică*, orientându-se spre descrierea *universului mental* în care s-au manifestat și au evoluat personalitățile istorice. Pentru Febvre, termenul „mentalitate” desemnează sistemul de reprezentări specifice unei epoci, un ansamblu de categorii ale sensibilității, expresiilor și ale conceptualizărilor, plasând accentul pe colectiv și afirmând că istoria mentalității este rezultatul interacțiunii permanente dintre gândirea individuală și mediul social, în care trăiește individul, căci „în consecință, omul trăiește în societate”. Pe de altă parte, **M. Bloch** propune o altă abordare a *mentalității*, fiind inspirat de *sociologia durkheimiană* și *antropologie*, fără a nega totuși aportul *psihologiei*.

Astfel, autorul este preocupat preponderent de practicile colective, simbolice, *reprezentările mentale inconștiente* ale diferitelor grupuri sociale.

Cea de a doua generație a Școlii Analelor, reprezentantă în special de **F. Braudel**, a manifestat o preferință pentru aspectele socioeconomice. F. Braudel pune bazele unei istorii experimentale, deschise spre noi subiecte istorice: de la climă la alimentație, de la gen la viața privată, direcționând cercetarea spre o *istorie totală*, un loc aparte revenindu-i *antropologiei, psihologiei istorice*, dar mai cu seamă *mentalităților*. În viziunea sa, fiecare epocă este însuflețită de o anumită mentalitate colectivă dominantă, care „penetrează întreaga masă a societății și dictează atitudinile, orientează opțiunile, înrădăcinează prejudecățile, înclină într-o parte sau alta mișcările unei societăți” [3, p. 55]. Astfel, *istoria totală* este definită de **R. Aron** ca fiind „o istorie a oamenilor, în multitudinea activităților lor, de la felul lor de a se îmbrăca și de a face schimb până la felul lor de a se ruga”, căci privilegiul istoriei este că „ea studiază ființe care au gândit și a căror viață sau conduită vrea să o regândească” [4, p. 67]. În aceeași ordine de idei, **P. Veyne** susține că „în zilele noastre istoria și-a anexat demografia, economia, mentalitățile și năzuiește să devină o istorie totală” [5, p. 76]. Fiecare istoric, susține Veyne, este implicit și un filosof, pentru că el trebuie să decidă cui îi va da prioritate: categoriilor sociale, națiunilor, relațiilor politice, materiale și imaginare. Deci, din anii '60 ai secolului al XX-lea s-a impus modelul că *istoria mentalităților* ar fi trebuit să fie un fel de *istorie totală*, care să sondeze *conștientul*, dar și *inconștientul*, *conjuncturile*, dar și *structurile perene*, elitarul, dar și *popularul*, *comportamentele violente*, *credițele stabile*, dar și *metamorfozele lor*. Ea trebuie să se înrădăcineze pe teren social și să se ocupe de *simboluri*, *credițe și practici colective* [6, p. 28].

Ideea cercetării unei *istorii totale* a fost acceptată și promovată, atât de reprezentanții generației a doua, cât și de reprezentanții celei *de-a treia generații ale Școlii Analelor*, dintre care-i menționăm: **J. Le Goff**, **M. Vovelle** și **F. Lebrun**. În concepția lui **J. Le Goff**, mentalitatea include „visele, simbolurile, imaginile, de o manieră mai generală reprezentările”, iar valorile reprezintă „nucleul dur al mentalităților”. La rândul său, istoricul francez, **G. Duby**, menționează că „o societate nu se explică numai prin fundamentele sale economice, ci și prin reprezentările pe care și le face despre sine”. În această ordine de idei, istoricul propune realizarea unui studiu al modelelor culturale, al sistemului de valori dintr-o colectivitate sau societate, pentru a înțelege cum evoluează viziunea oamenilor despre realitate, despre social. Mentalul colectiv are la suprafață emoții trecătoare, spre profunzimi structuri mentale mai stabile, iar în profunzime cadrele cele mai rezistente la schimbare.

Alături de reprezentanții Școlii de la Anales, o contribuție semnificativă în tratarea conceptului de *mentalitate* o au cercetătorii din Germania. Astfel, în viziunea lui **P. Dinzlacher**, mentalitatea reprezintă ansamblul modalităților și conținuturilor gândirii și simțirii, caracteristice unei anumite colectivități într-o anumită perioadă de timp, care se manifestă în conduite [7, p. 12-13]. Meritul reprezentanților historiografiei franceze și germane constă în fondarea noilor perspective în studierea problemei mentalității, prin explorarea aspectelor culturii orale și dezvoltarea culturii scrise; prin

studierea mentalității unui grup al populației, a familiei. În acest sens, evidențiem contribuțiile lui: **R. Mandrou** în studiul mentalităților; **J. Le Goff** în analiza imaginii; **R. Hennion** în abordarea istoriei vieții private și ale lui **H. Ahrweulwer** în abordarea problemei identității și alterității.

Problema mentalităților și a tratării istoriei prin prisma acestora a fost abordată și în istoriografia rusă, de către cercetătorii contemporani, din URSS și Federația Rusă, dintre care merită a fi nominalizați: **A. Gurevici**, **Iu. Bessmertnâi**, **L. N. Pușkariov**, **I.C. Pantin**, **N. Zabelina**, **A. Metelev** și **E. Hromova**. În viziunea lui **L.N. Pușkariov**, mentalitatea reprezintă ansamblul obișnuințelor/deprinderilor intelectuale, credințelor, reprezentărilor psihice caracteristice pentru o comunitate sau un grup de oameni; totalitatea modelelor de comportament, gândire, prejudecăți morale [8, p. 160]. La rândul său, **I.C. Pantin** concepe mentalitatea ca o expresie a destinelor istorice ale unei țări la nivel de cultură a poporului, privită ca o unitate a problemelor istorice și a modalităților de a le rezolva, înrădăcinată în conștiința națională, în stereotipurile culturale. Autorul concluzionează că mentalitatea este o memorie specifică poporului despre trecut, determinanta psihologică a comportamentului milioanei de oameni ce sunt fideli „codului” lor istoric format în diferite circumstanțe, fără a exclude circumstanțele catastrofale.

Ideile în interiorul Școlii Analelor au avut un ecou în întreaga Europă, respectiv și în România. Astfel, pentru istoriografia românească interbelică un rol important în abordarea problemei mentalităților l-au avut istoricii români **A.D. Xenopol** și **N. Iorga**, care de asemenea erau adepții studierii istoriei prin prisma mentalității, pornind de la faptul că istoria este o știință care se ocupă cu fenomenele sufletești sau psihice, adică cu ceea ce s-a petrecut în sufletele oamenilor de odinioară, pentru că au fost ele însele mâinate de dorințe, pe care și le-au îndeplinit sau nu, zbuțumate de scopuri, pentru care au luptat, chinuite de probleme, pe care au reușit sau nu să le rezolve. De asemenea, un merit deosebit în promovarea mentalității ca „factor determinant al istoriei” aparține lui **D. Drăghicescu**, care la începutul secolului al XX-lea susținea că, pe lângă condițiile geografice, „istoria unui neam va fi în toate epocile un fel de rezultantă pe diagonală a acestor două puteri: caracterul și mentalitatea lui” [9, p. 58-59].

În perioada postbelică, studii relevante în domeniul istoriei mentalităților au fost întreprinse de următoarele personalități ale spațiului românesc: **T. Pompiliu**, **Al. Duțu**, **L. Boia**, **Al. Zub** și **D. Ungureanu**. Al. Duțu susținea că istoria mentalităților nu poate fi făcută fără a o lega puternic de istoria sistemelor culturale, a sistemelor de credințe, de valori, de echipamentul mental unde au fost elaborate, au trăit și evoluat. În viziunea sa, istoria mentalităților își păstrează originalitatea datorită „deschiderii spre pluridisciplinaritate și melanjului echilibrat între istoria gândirii, cea a afectivității și istoria societății” [2, p.12-15]. Din această perspectivă, **Turliuc** [10, p.36-38] reia semnificația lui Duțu, susținând că mentalitatea colectivă reprezintă un echilibru între dispozițiile intelectuale și cele afective, un anumit raport între conștiința colectivă și inconștientul colectiv. La rândul său, preocupat îndeosebi de istoria ideilor și a

imaginarului, **L. Boia**, a demontat teza adevărului unic, relevând rolul pe care îl joacă imaginarul ca dimensiune constitutivă a discursului istoric. Un alt istoric român ce pledează pentru o nouă tratare a istoriei este **Ștefan Lemny**, care susține că „interesul pentru mentalități n-a răspuns unei „mode trecătoare”, ci unei reale curiozități de cunoaștere a istoriei din însăși culisele ei sufletești”, accentuând faptul că: „Istoria ne-a vorbit până acum de bătălii, voievozi, lupte diplomatice, lăsând în umbră viața intimă a oamenilor” [11, p. 5-7]. Pornind de aici, istoricul român argumentează necesitatea reîntoarcerii la sensibilitatea oamenilor și la inteligența lor, cele care „ne descifrează însuși sensul istoriei”.

Actualmente, în spațiul românesc, mentalitatea este studiată în două centre de bază, și anume: în cel de la Iași, având ca reprezentant principal pe **A. F. Platon**, și în școala de la Cluj-Napoca, fondată de **T. Nicoară** și **S. Nicoară**. Analizând conceptul de mentalitate, aceștia constată că fiecare grup social și-a „fabricat” imagini, exaltând rolul său istoric în societatea globală, și-a „sondat” trecutul și și-a proiectat viitorul, și-a exprimat idealuri specifice, adică s-a definit prin intermediul acestor reprezentări [6, p. 65]. De menționat este faptul că contribuțiile cercetătorilor nominalizați nu se limitează aici, aceștia continuându-și direcția abordării istoriei românilor prin prisma mentalităților, care deschid noi perspective de cercetare, atât în România, cât și în afara hotarelor ei. Totodată, în ultimele două decenii, pe scena cercetării academice a imaginarului, atestăm prezența constantă a lui **C. Braga**, atât în spațiul românesc, cât și în cel din străinătate. Convingerea fermă a criticului este că istoria internă a unei opere trebuie să fie determinată de istoria internă a mentalității poetice, de evoluția categoriilor abisale care determină mutațiile de perspectivă ale conștiinței. În viziunea sa, *imaginarul istoric* oferă un bilanț și o sinteză inovatoare ale principalelor reprezentări ale istoriei.

În ceea ce privește cercetările realizate în Republica Moldova, în raport cu problema mentalităților, constatăm că acestea, de asemenea, comportă un caracter interdisciplinar, în cadrul cărora un rol deosebit îl au *istoricii*: **V. Bârlădeanu**, care lansează studii ample legate de mentalitatea societăților în tranziție; **A. Felea**, care studiază specificul mentalităților urbane, a atitudinilor sociale față de viață și moarte; **L.D. Cojocari**, ce studiază istoria memorialistică; *politologii*: **V. Saca**, care analizează paradoxurile mentalității și comportamentului din societatea moldovenească ce afectează mai mult sau mai puțin toate componentele procesului democratic; și *psihologii*: **M. Șleahțiți**, care abordează fenomenul mentalităților colective prin prisma triadei: valori, lideri, reprezentări sociale.

În concluzie, *mentalitatea* reprezintă produsul dezvoltării istoriei de durată, fiind un sistem ce cuprinde toate formele de manifestare a conștientului și subconștientului unei colectivități, care din anii '60 ai secolului al XX-lea a devenit o prioritate a istoricilor noului curent din majoritatea statelor, ce realizează studiul raportului dialectic între condițiile obiective ale vieții oamenilor și modul în care ei și le povestesc și, chiar, le trăiesc. Cu alte cuvinte, *istoria mentalităților* și-a asumat ca obiectiv reconstituirea comportamentelor, a expresiilor care se traduc în concepțiile asupra lumii,

sensibilitățile colective, reprezentări și imagini, mituri și valori, recunoscute sau doar subînțelese de către grupuri sau de către întreaga societate. *Istoria mentalităților* are incontestabil meritul umanizării istoriei, prin faptul că a evidențiat legăturile efective dintre trecut și prezent și a reliefat rolul reprezentărilor mentale în viața omenirii. Astăzi istoricii mentalităților pun problema articulațiilor dintre opțiuni intelectuale și poziții sociale la nivelul segmentelor sociale bine delimitate, dar și la nivelul individual. Ajungem, astfel, la o nouă istorie care nu explică totul, dar care dezvăluie aspecte nebănuite din viața predecesorilor și, prin comparație, din viața noastră, având drept obiect nu realul, ci modurile în care oamenii îl gândesc și îl transpun. Drept rezultat, cele mai recente perspective din domeniul discursului istoric și antropologic se referă la promovarea unei imagini novatoare și globale asupra trecutului, având în vedere modurile în care oamenii percep lumea înconjurătoare, cum se văd ei înșiși, pe ceilalți, precum și sistemul de valori în funcție de care își modelează atitudini, comportamente, reacții, într-un cuvânt, paradigma mentală specifică unui anumit timp istoric.

Așadar, este cert faptul că viața noastră, definită prin cele trei dimensiuni ale timpului, trecut, prezent și viitor, nu poate să existe în afara *mentalității și imaginarii*, ele sunt cele care ne permit perceperea *reprezentărilor umane*, a realității în care individul există. La ora actuală, nu este ușor de a prevedea fezabilitatea procesului de transformare a gândirii umanității în raport cu realitățile imediate, a procesului complex și contradictoriu de maturizare spirituală a omenirii, ce poate rezulta, într-o bună zi, prin înlocuirea stării de oscilație a omului contemporan, cu certitudinea identificării unei stări de echilibru cu sine și cu întregul Univers. Pe ce idei fundamentale se vor clădi societățile ce vor urma încă nu știm, dar constatăm cu încredere că organizarea lor se va baza pe o putere „nouă”, suverana epocii contemporane: puterea *mentalității colective*.

Referințe:

1. BLOCH, M. *Pledoarie pentru istorie*. Cluj-Napoca: Tribuna, 2006.
2. DUȚU, A. *Dimensiunea umană a istoriei*. București: Meridiane, 1986.
3. BRAUDEL, F. *Gramatica civilizațiilor*. București: Meridiane, 1994.
4. ARON, R. *Introducere în filosofia istoriei*. București: Humanitas, 1997.
5. VEYNE, P. *Cum se scrie istoria*. București: Meridiane, 1999.
6. NICOARĂ, S. *Mentalități colective. Imaginarul social, istoria în durată lungă*. Cluj-Napoca, 2009.
7. PLATON, Al. F. *Societate și mentalități în Europa medievală*. Iași: Universității „Al.I. Cuza”, 2000.
8. ПУШКАРЕВ, Л.Н. Что такое менталитет? Историографические заметки. В: *Отечественная история*. Москва, 1995, № 3, сс. 158-166.
9. DRĂGHICESCU, D. *Din psihologia poporului român*. București: Albatros, 1996.
10. TURLIUC, M.N. *Imaginar, identitate și reprezentări sociale: imaginea elementului alogen în mentalul colectiv românesc*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004.
11. LEMNY, Șt. *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*. București: Polirom, 2017.